
Szilvási Léna

Az örökbefogadásról, másképpen

Reflexiók az örökbefogadásról szóló sajtóvita kapcsán

„Az örökbefogadás a családi élet természetes formája” – olvasható a Mózeskosár Örökbe fogadó Családokért Egyesület¹ szórólapján. A közvélemény azonban nagyon keveset tud az örökbefogadásról annak ellenére, hogy mindenki ismer szűkebb vagy tágabb környezetében örökbe fogadó szülőket, örökbe fogadott gyermekeket vagy felnőtteket. Az örökbefogadás kérdését a közvélemény magánügyként kezeli, és gyakran a szakemberek is így gondolkodnak. Az 1996 nyarán kipattant örökbefogadási vita azonban azt bizonyítja, hogy ennek komoly veszélyei is vannak. Annak, hogy az örökbefogadásról eddig keveset beszéltünk, csak részben volt az az oka, hogy viszonylag kevés embert érintő kérdésről van szó. Valójában az örökbeadás–örökbefogadás kérdését sok titok vette és veszi körül, mind a mai napig. A sajtóvita az örökbefogadás hátterében meghúzódó, esetleges gyermekkereskedelem kérdése körül pattant ki. Jó, hogy elkezdődött a sajtóban a párbeszéd erről a kérdésről. Az örökbefogadás körül azonban még mindig nagyon sok a félreértés, a tabu, a tisztázatlan kérdés. A kérdés körüli titkolódzás könnyen válik önigazoló, hamis ideológiák táptalajává. A zavaros helyzet pedig kedvez az örökbeadás formájában megjelenő gyermekkereskedelemnek. Czeizel Endre intézetén kívül még nagyon sokan foglalkoznak gyerekek közvetítésével, örökbeadás céljából. Éppen ezért fontos megérteni, miért válik olyan könnyen kereskedelem tárgyává az örökbe adandó gyermek, és hogy miért nem meglepő, ha a gyakorlat szabályozatlansága visszaélésekhez vezet.

A piaci logika és a gyermekek érdeke

Az örökbefogadási piacon sajátos keresleti–kínálati viszonyok uralkodnak. A keresleti oldalon ott állnak az örökbefogadásra váró fizetőképes szülők. Köztük többen vannak, akik meddőségük miatt szeretnének ily módon gye-

¹ A Mózeskosár Egyesületet 1993-ban örökbe fogadó szülők és örökbefogadással foglalkozó szakemberek alapították. Az egyesület elsősorban emberi és szakmai támaszt nyújt örökbe fogadó családok számára, de feladatának tekinti a szélesebb nyilvánosság és a szakmai közvélemény alakítását elsősorban tájékoztatás, kiadványok megjelenítése révén. Az egyesület tagjai rendszeres – mindenki számára nyitott – találkozókot tartanak, és szakmai konferenciákat szerveznek az örökbefogadás kérdéséről.

rekhez jutni, és ezért akár erejüket végsőkig próbára tevő árat/áldozatot is szívesen meghoznak. Az örökbe fogadó szülők jövedelmi helyzetük és gyermek iránti vágyuk erőssége szerint rétegzettek. Azok a szülők, akik jobb anyagi körülmények között élnek – és ebbe a körbe tartoznak a külföldi örökbe fogadók is –, nagyon magas árat is hajlandóak megadni egy egészséges csecsemőért. Minél erősebb a gyermek iránti vágy, a leendő szülők annál jobban tájékozódnak, annál több helyen érdeklődnek, alaposabban utána néznek a jogi és gyakorlati lehetőségeknek. És kik jelennek meg a kínálati oldalon? Melyek azok a családok, ahonnan örökbe adják a gyerekeket? A családok döntő többsége számára szóba sem jöhet az, hogy lemondjanak gyermekükről. Nincs az az összeg, amiért felmerülne bennük, hogy gyermeküket odaadják. Vannak azonban olyan szülők, akik (nagyon különböző okok miatt) képtelenek gyermekeiket felnevelni. Ők mindenféle anyagi ellenszolgáltatás nélkül lemondanak gyermekükről. A kínálat egyik részét az ő gyerekeik alkotják. Létezik azonban a szülőknek egy olyan csoportja is, amely ingyen nem, de egy bizonyos ár felett megfontolja, hogy odaadja már megszületett gyermekét, vagy anyagi ellenszolgáltatás fejében szülne egy másik család számára. Ezek a szülők és egyes egyedülálló, magukra maradt nők lehetnek anyagilag vagy valamilyen más módon annyira kiszolgáltatottak, hogy sorsuk javulását, életkörülményeik változását remélik az örökbeadástól, illetve a gyermekért kapott összegtől. A kínálat tehát – közgazdasági terminológiával – egyrészt olyan szülőkből áll, akik ingyen is lemondanak a gyerekeikről, másrészt pedig azokból a szülőkből, akik azért válnak örökbe adó szülőkké, mert ebből anyagi hasznuk származik.

A vázolt keresleti–kínálati viszonyok, ha a piacot magára hagyják, szükségszerűen vezetnek azokhoz a jelenségekhez, amelyek a mai magyarországi örökbefogadási gyakorlatot is jellemzik. Egyrészt a fizetőképes örökbe fogadó szülők egyre inkább – és egyre többet – hajlandóak fizetni a gyermekért. Amint létrejön annak a lehetősége, hogy anyagi ellenszolgáltatásért adhat valaki örökbe gyereket, lesznek szülők, akik ingyen nem, de pénzért már vállalnák ezt a helyzetet. *A keresleti nyomás pótlólagos kínálat kialakulásához vezet, és megnöveli az örökbe adható gyerekek számát.* Minél nagyobb a kereslet, és minél magasabb az ár, annál több nehéz helyzetben lévő szülő fontolja meg ezt a lehetőséget, mint a jövedelemszerzés egyik forrását.

A piaci logika másfelől sajátos módon párosítja össze az örökbe fogadni szándékozókat és az örökbe adható gyerekeket. Minél többet tud valaki fizetni, annál „jobb minőségű” gyermekhez jut. A „minőség” elsősorban az életkort jelenti: a kívánt gyermek csecsemőkorú vagy még meg sem született, de a gyermek keresettségét meghatározza az is, hogy milyen családi háttérrel rendelkezik. E tekintetben az örökbe fogadó szülők (nagyon durván) két csoportba sorolhatók: az egyik csoportba tartoznak azok a családok, amelyek már több generáción keresztül szegénységben, a társadalom peremén élnek, családjuk összetartó ereje gyenge, rossz az egészségi állapotuk, alacsony az iskolázottságuk. Ők azok, akik esetenként ingyen is lemondának gyermekükről, mert saját életük is reménytelennek tűnik; kiszolgáltatottságuk olyan mértékű, hogy képtelenek érzik magukat sorsuk megváltoztatására. Az örökbe adó szülők másik csoportja jobb helyzetben van: esetleg kedvezőbb

anyagi körülmények között él, az örökbeadás szükségszerűsége a rosszkor jött terhességből következik; az anya egészségesebb, iskolázottabb, de egyedülállóként nem meri – az esetleg újabb – gyermeket vállalni; érdekeit azonban jobban tudja képviselni. Nagy valószínűséggel feltételezhető, hogy a potenciális örökbe adó szülők első csoportjának gyerekei főleg a gyermek- és ifjúságvédő intézeteken keresztül, „titkos örökbeadás” révén kerülnek végleges családba, míg a második csoport gyerekei inkább a „nyílt örökbefogadás” útján találhatnak örökbe fogadó szülőkre. *A jobb helyzetű örökbe fogadó családokhoz kerülnek tehát az egészségesebb csecsemők, az idősebb, problémásabb gyerekek pedig a rosszabb helyzetű családokhoz jutnak, vagy állami gondoskodásban maradnak.*

Ahhoz, hogy a gyermektelen szülők gyermekekre találjanak, közvetítőkre van szükség. Olyan közvetítőkre, akik tudnak örökbe adható gyerekekről, és ismerik az örökbeadás jogi lehetőségeit. Nem véletlen, hogy a nyílt örökbeadások piacán a közvetítők nőgyógyászok, gyermekorvosok, védőnők, gyámügyi dolgozók, ügyvédek. Nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy *a közvetítőknek mind az örökbe fogadó, mind az örökbe adó szülők kiszolgáltatottak.* Az örökbe fogadók azért, mert a közvetítőn múlik, hogy milyen gyorsan jutnak egészséges gyermekhez, az örökbe adók pedig azért, mert a társadalomban mélyen elítélt tettet követnek el: lemondanak a gyerekükről. A közvetítőnek tehát mindenki kiszolgáltatott, és tevékenységét szakmailag nem ellenőrzi senki. Csak remélni lehet, hogy többségük nem él vissza kivételes pozíciójával (gyerekekhez való hozzáférhetőség, gyermekegészségügyi és genetikai szaktudás, jogi jártasság stb.). A sajtóban megjelenő hírek azonban sorra cáfolják ezt a jóhiszemű feltételezést.

A piaci logika az örökbeadási piacon elsősorban az örökbe fogadó – és ezen belül is a fizetőképes és/vagy jó kapcsolatokkal rendelkező – szülők igényeit elégíti ki. Az örökbefogadás mai magyarországi gyakorlata is ezt a logikát követi, még akkor is, ha a gyermekért az örökbe fogadó szülők nem mindig fizetnek, és annak ellenére, hogy sokan évekig várnak gyerekekre. A piaci logika érvényesülése egyszerűbb a nyílt örökbefogadások esetében, de rejtettebb formákban fellelhető a gyermek- és ifjúságvédő intézeteken keresztül zajló, titkos örökbeadásoknál is. Az örökbe fogadó szülők jobb szociális helyzetük és kedvezőbb társadalmi megítélésük miatt erőteljesebben tudják érdekeiket képviselni a közvetítőkkel szemben, mint a vér szerinti szülők. Az örökbefogadásról kialakult hamis kép és a gyakorlat szabályozottságának hiánya téves döntésekhez és visszaélésekhez vezethet akkor is, ha a közvetítők döntéseit csupa jószándék és a gyermek sorsa iránti aggodás vezérli.

Vajon mennyire szolgálja a piaci logika, illetve a nyílt örökbefogadások mai rendszere a gyerek érdekét? A gyerek(ek) szempontjából nézve milyen kifogások emelhetők ellene?

A gyerekek iránt megjelenő keresleti nyomás megnöveli az örökbe adható gyerekek számát.² De vajon jó-e, ha több az örökbe adható gyerek (például

² Ezt az állítást alátámasztják az anya-gyermek otthonok jelzései is. A nyár folyamán az eddiginél lényegesen többen keresték fel az anyaothonokat azzal, hogy megszületendő gyermeküket pénzért szívesen örökbe adnák. (Szóbeli közlések alapján.)

nem kívánt terhességek megtartása vagy béranyaság révén)? Lehet-e cél az, hogy gyermekek örökbeadás céljából szülessenek meg?

Írásom második felében megpróbálok rámutatni arra, hogy előreláthatólag milyen kockázatokkal jár az örökbefogadás, melyeket megismerve talán legáltalában megkérdőjelezhető, hogy az örökbe adandó gyermekek számát növelni kell. A *piaci logika* ellen felhozható legjelentősebb kifogás azonban az, hogy miközben ez ösztönzőleg hat az örökbe adható csecsemők számának növelésére, teljesen *figyelmen kívül hagyja a már megszületett, az állami gondoskodás rendszerében bennragadt, idősebb, kisebbségi származású, nem tökéletesen egészséges vagy fogyatékos gyerekek sorsát*. Pedig nekik is szükségük van szerető családra.

Nem feltétlenül a gyerekek érdekét szolgálja az, ahogyan a piaci logika az örökbe fogadni szándékozókat és az örökbe adható gyerekeket összehozza egymással, amelynek eredményeképpen a kedvezőbb családi háttérű, fiatalabb csecsemők a jobb helyzetű szülőkhöz kerülnek, míg a problémásabb, idősebb gyerekek kerülnek azokhoz a szülőkhöz, akik kevésbé határozottan tudják érdekeiket képviselni. A gyermekek érdeke az lenne, hogy mindenki az ő speciális szükségleteinek legmegfelelőbb szülőhöz kerüljön. *Nem szerencsés, ha a gyerekek családba helyezésénél egyszerűen az ár és a „minőség” optimális kombinációja a döntő szempont, és ha ehhez képest a gyerek szükségleteit figyelembe vevő szakmai szempontok másodlagosak. Márpedig a piac erői, a keresleti-kínálati viszonyok elkerülhetetlenül ebbe az irányba hatnak.*

Ma Magyarországon a nyílt örökbeadások sok és különböző képzettségű közvetítők keresztül valósulnak meg. Mi a garancia arra, hogy a közvetítők valóban a gyerekek érdekében járnak el? Mennyire tekintik fontosnak a közvetítők azt, hogy a vér szerinti anyát a gyerek megtartására ösztönözzék?³ A jelenlegi – szakmailag teljesen szabályozatlan – helyzetben túl nagy a veszélye annak, hogy a közvetítők döntései szubjektívek és megalapozatlanok. A nyílt örökbeadások szinte teljesen rendezetlenül hagyják annak kérdését is, hogy miként alakul a jövőben az örökbe adó és az örökbe fogadó családok kapcsolata. Gyakori megoldás a nyílt örökbeadás „titkosítása” hamis lakcímekekkel, költözésekkel, külföldre való örökbeadással. Rengeteg konfliktus adódhat azonban abból, ha időközben megváltozik bármelyik fél helyzete, véleménye, vagy ha problémák merülnek fel a gyerekekkel. Az örökbeadás gyakorlata ma a jogi aktusra helyezi a hangsúlyt, és figyelmen kívül hagyja, hogy az örökbefogadás egy olyan folyamat, amely éveken át újabb

3 A Gyermekek jogairól szóló, 1989. november 20-án kelt Egyezmény, melyhez 1991-ben Magyarország is csatlakozott, kimondja: „A gyermeket születésekor anyakönyvezzük, és ettől kezdve joga van ahhoz, hogy nevet kapjon, állampolgárságot szerezzen és lehetőség szerint ismerje szüleit, valamint ahhoz, hogy ezek neveljék. (7. cikk.1.)

„Az Egyezményben részes államok kötelezik magukat arra, hogy törvénysértő beavatkozás nélkül tiszteletben tartják a gyermekeknek saját személyazonosságára – ideértve állampolgársága, neve, családi kapcsolatai – megtartásához fűződő, a törvényben elismert jogát” (8. cikk. 1.) (Magyar Közlöny 1991/129).

és újabb kérdéseket, dilemmákat vet fel, és gyakran igen nehéz új helyzeteket teremtet.⁴

A piaci logika önmagában nem védi a gyerek érdekét. A magára hagyott örökbeadási gyakorlat pedig spontán módon követi a keresleti–kínálati viszonyokat, gyakran háttérbe szorítva a gyerekek érdekét. Ez akkor is megtörténhet, ha az örökbeadás egyáltalán nem az anyagi haszonszerzés reményében történik, de mégis elsősorban a jobb érdekérvényesítő képességgel rendelkező örökbe fogadó szülő szempontjai vagy a közvetítő erkölcsi meggyőződése dominálja a döntést.

A gyerek érdekét előtérbe helyező gyakorlat elemei ezzel szemben a következő alapelvekben foglalhatók össze: hosszú távon nem növelni, hanem csökkenteni kell az örökbe adható gyermekek számát. Felvilágosítással és a születésszabályozás korszerű módszereinek terjesztésével kell megelőzni a nem kívánt terhességek számának növekedését, a családokat támogatni kell abban, hogy gyerekeiket képesek legyenek megtartani és felnevelni. Kiemelt figyelmet kell fordítani a már megszületett, esetleg már idősebb gyerekek örökbeadására.⁵ Nem örökbe adható gyerekeket kell keresni, hanem olyan családokat, amelyek vállalnák idősebb, problémás gyerekek örökbefogadását is. A közvetítők feladata, hogy a gyerek korának és szükségleteinek megfelelő örökbe fogadó családokat keressenek. Az ő felelősségük, hogy az örökbeadás hosszú távon is működőképes legyen. Ehhez pedig arra van szükség, hogy segítsenek minden részt vevő félnek feldolgozni az örökbeadással és örökbefogadással összefüggő érzelmeiket. Biztosítani kell annak feltételeit, hogy mind a vér szerinti szülő, mind az örökbe fogadó család bármelyik tagja a későbbiekben felmerülő kérdéseivel, kételyeivel szakemberhez fordulhasson. A gyerekek sorsáért akkor vállaljuk a felelősséget, ha nemcsak a meg nem született és csecsemőkorú gyerekekről vitatkozunk, hanem az összes rászoruló gyermek sorsáról és körülményeiről. Ehhez a szemléletváltáshoz azonban a gyermekvédelmi szakma, sajnos, ma még nem elég erős, ennek következtében a piaci keresleti–kínálati viszonyok inkább meghatározzák az örökbefogadások jellegét, és még azt is, hogy miről vitatkozunk az újságok hasábjain.

A nyílt örökbefogadások rendszere átláthatatlan és szabályozatlansága miatt ellenőrizhetetlen. Semmilyen garancia nem létezik arra, hogy valóban a gyermek érdeke érvényesüljön. A nyílt örökbefogadások ugyanakkor a gyermek- és ifjúságvédő intézeteken keresztül megvalósuló titkos örökbefogadások kritikáját is jelentik. Ezen a területen valóban gyakran tetten érhető a

4 A fentiekhez nagyon hasonló megállapításokat tartalmaz egy, a nemzetközi örökbefogadások tapasztalatait összefoglaló tanulmány, amely rámutat a fejlettebb „örökbe fogadó” és a fejletlenebb „örökbe adó” országok között kialakult örökbeadási gyakorlat visszas következményeire (Ngabonziza 1991).

5 Ez a szemléletváltás a hetvenes–nyolcvanas években zajlott le a nyugati örökbeadási gyakorlatban, melynek eredménye a tartós elhelyezésre való törekvés elvének (permanency planning) megfogalmazása és széles körű alkalmazása. Az elv lényege, hogy minden gyereknek – aki valamilyen módon bekerül a gyermekvédelem rendszerébe – arra van szüksége, hogy minél előbb tartós családi rendszerbe kerüljön. Ez elsősorban a saját, vér szerinti családjában való megmaradást, illetve a mielőbbi visszakerülést jelenti; ha ez nem lehetséges, az örökbeadást vagy nevelőszülőknél való tartós elhelyezést. E koncepció fontos része az is, hogy nagyobb hangsúlyt fektessenek az idősebb vagy nem teljesen egészséges gyermekek örökbeadására. E gyakorlat eredményeiről és problémáiról számol be John Triseliotis szociális munkás professzor, Triseliotis (1991).

bürokrácia lassúsága és tehetetlensége. És itt sincs megoldva az örökbefogadások szakmai kontrolljának kérdése. Az esetek jelentős részében csak látszólag védi a vér szerinti szülő jogait a lassú eljárás azzal, hogy fenntartja a vér szerinti szülő felügyeleti jogát a gyerekre, amennyiben a szülő időnként látogatja a gyermeket.⁶ A vér szerinti szülő valódi védelme azt jelenti – és a gyermek érdeke is ezt kívánja –, hogy ne csak várjunk a szülő látogatásaira, hanem szoros együttműködésben, záros határidőn belül gondoljuk vele együtt végig, hogy mi a legjobb döntés, és ehhez milyen támogatásra van szüksége. Ehhez a munkához azonban alig vannak meg ma a feltételek. Az örökbeadás egyik alapdilemmája a gyermek egymásnak ellentmondó érdekeiből fakad: a gyermek érdeke egyrészt az, hogy ha erre lehetőség van, maradjon a vér szerinti családjában, másrészt azonban, ha ez lehetetlen, minél előbb kerüljön egy új családhoz. Körültekintő, sokoldalú munkát kell végezni, nagyon rövid idő alatt, és ezért szükséges, hogy örökbeadással csak ezen a területen gyakorlattal rendelkező, képzett és tapasztalt szakemberek foglalkozhassanak.

A napilapok hasábjain zajló vita Czeizel Endréről, béranyákról, gyermekkereskedelemről szól. Ez tükröt tart társadalmunk elé. Ha bele mernénk nézni ebbe a tükörbe, olyan társadalmat látnánk, amelynek a polgárai – miközben bűnbakot keresnek – szemet hunynak afölött, hogy roma gyerekeket kifizetett villanyszámlára lehet elcserélni; nem gondolkodnak el azon, miért kényszerülnek családok a gyerekeiket pénzért eladni; tudomást sem vesznek arról, hogy beteg, fogyatékos gyerekek lakott területektől távoli, elzárt otthonokban élnek nagyon rossz körülmények között; és a magzat védelmében megfélekeznek arról, hogy az anyja is érző ember. És ha már nincs több szenzációs hír, elfeledkezhetünk az örökbefogadás kérdéséről is. Társadalmunk előítéletes, és előítéleteink áldozatai a gyerekek, a betegek, a szegények.

Az örökbefogadás problémakörének azonban csak egy kis része az anyagi visszaélés lehetősége. Az örökbefogadás főszereplőiről: az örökbe fogadott gyermekről, a vér szerinti szülőkről és az örökbe fogadó szülőkről is nagyon leegyszerűsített, hamis kép alakult ki társadalmunkban. Czeizel Endre vita-indító írásában az örökbeadás célját a következőképpen fogalmazza meg: „Az oly sok hiábavaló orvosi kezelés után a meddő házaspár gyermekhez jut. A magzat megmenekül és családba kerül” (Czeizel 1966). Úgy tűnik, mindenki boldog. Ismét Czeizel Endre szavait idézve: „Az örökbeadás csaknem mindig megoldja az emberi problémákat.” Az örökbeadás valóban fontos és szükséges megoldás bizonyos esetekben. Azonban ahhoz, hogy az örökbeadás valóban jól sikerüljön, ismernünk kell esetleges veszélyeit.

Az örökbefogadásról – szakmai szempontból

6 Természetesen nagyon különböző a gyakorlat a különböző gyermek- és ifjúságvédő intézeteknél (GYIVI) és azokon belül is. A fenti megállapítások csak általánosságban érvényesek, vannak olyan szakemberek, akik körültekintő munkát végeznek a családok egybentartása, a gyerekek visszahelyezése, illetve sorsuk gyors megoldása érdekében. Teszik ezt annak ellenére, hogy ennek a jelenlegi gyermekvédelmi szabályozási és jogalkalmazási gyakorlat nem teremti meg a feltételeit, és hogy a GYIVI munkatársait sok, megkülönböztetés nélküli és gyakran megalapozatlan kritika éri.

Az örökbefogadás a családi élet természetes formája. Sok tekintetben az örökbe fogadott és a vér szerinti gyermek nevelése ugyanazt jelenti. Az örökbe fogadottságnak azonban mégis van egy eltérő minősége, melyet az örökbe fogadott gyermek is érez. Minden örökbe fogadott gyerek foglalkozik azzal a kérdéssel, hogy róla a vér szerinti szülei lemondtak. Ő valakinek nem kellett. Ezzel pedig nem könnyű szembenézni. Ezek a gyerekek sokat gondolkodnak azon, hogy hasonlítanak-e vagy sem örökbe fogadó szüleikre, fantáziálnak vér szerinti családjukról, esetleges vér szerinti testvéreikről. Az örökbe fogadott gyerekeknek kamaszkorukban nagy valószínűséggel mélyebb identitásproblémáik lesznek bizonytalan gyökereik miatt. Ez utóbbi tényt a gyermekpszichiátriai tapasztalatok is alátámasztják. A felsorolt kérdések minden örökbe fogadott gyermeket foglalkoztatnak, függetlenül attól, hogy milyen életkorban fogadták őket örökbe. Eltérő azonban a gyerekek helyzete azokban a családokban, amelyekben az örökbefogadásról lehet, illetve ahol nem lehet beszélni. A tapasztalatok azt bizonyítják, hogy ma Magyarországon az örökbefogadást a családok nagy része nemcsak a tágabb környezet, hanem gyakran még az örökbe fogadott gyerek előtt is titokban tartja. Az örökbefogadás és az örökbe fogadottság még mindig tabu. Ha azonban az örökbe fogadott gyerekek helyzetükről nem tudnak a szüleikkel nyíltan beszélni, teljesen magukra maradnak a kérdéseikkel. Az örökbefogadást titkoló családokban a gyerekek nem fejezhetik ki az érzelmeiket. Így azok sokkal rejtettebb formában jelennek meg, és a feszültségek gyakran a kamaszkor körül robbannak. Jobb esetben a szülők szakemberek segítségét kérik, de előfordul, hogy a szülő-gyermek kapcsolat annyira megromlik, hogy végleges szakításra, akár az örökbefogadás felbontására is sor kerül. És ekkor a gyerek ismét család nélkül marad.

Amennyiben a családban nyíltan lehet beszélni az örökbefogadásról, a szülők átvállalnak terheket a gyerektől, és segítenek válaszokat találni a gyakran nehéz kérdésekre. Ha történetesen roma származású gyermeket fogad örökbe a nem roma származású szülő, gyakran maga is megéli a környezet előítéletességét a cigánysággal szemben. Egészségesebb, természetesebb az örökbefogadásról beszélgetni, de ne gondoljuk azt, hogy ez megóvjá a gyermeket és a szülőket a nehéz pillanatoktól, a kapcsolatot próbára tevő viselkedésektől.

Keveset tudunk arról, hogyan alakult a már felnőtt örökbe fogadottak életútja itthon. A külföldi kutatási tapasztalatok általában alátámasztják, hogy az örökbefogadások többsége megfelelően működik, de felhívják a figyelmet arra a jelenségre is, hogy a felnőtt örökbe fogadottak húsz-harminc éves korukban elkezdik felkutatni vér szerinti családjukat, és gyakran személyes találkozások is létrejönnek. Az előzetes feltételezésekkel szemben ezek a találkozások – ha megfelelően előkészítettek – pozitív élményekké, fontos eseményekké válnak a család számára, az örökbe fogadott felnőtt kapcsolatát

örökbe fogadó szüleivel egyáltalán nem veszélyeztetik, sőt, éppen ellenkezőleg, erősítik azt.⁷ Ezek az egyre gyakrabban történő újratálalkozások alátámasztják azt a széles körben elfogadott szakmai véleményt, hogy az örökbe fogadott gyerekek két családja van: örökbe fogadó és vér szerinti családja, és a gyerek kiegyensúlyozott fejlődéséhez arra van szükség, hogy az utóbbiról elérhetőek legyenek a tényszerű információk. Az újratálalkozások magyarázatot adnak arra is, amit sok örökbe fogadó szülő tapasztal a gyereknél: kamaszkorban megjelenik az erős vágy az örökbe fogadott gyermekben a vér szerinti szüleivel való találkozásra.

Azok az örökbe fogadott gyerekek, akik nem csecsemőkorban kerültek családba, hanem néhány évet csecsemőotthonban töltöttek, általában valóban érzékenyebbek, érzelmileg labilisabbak, magatartási és tanulási problémáik lehetnek. De az következik-e ebből, hogy őket ne adjuk örökbe? Nyilvánvalóan nem, bár könnyen megfeledkezünk speciális szükségleteikről. Nekik is családra van szükségük, de olyan családra, amely felkészült az ő sajátos problémáik megértésére és kezelésére. És szükség van arra is, hogy az idősebb gyerekeket vállaló családokat szakemberek segítsék szakszerűen a gyermekek nevelésében.

A vér szerinti szülő a közvélemény szemében az örökbefogadás negatív szereplője. Megítélésük azonban – mint ahogyan az a sajtóban megjelent véleményekben is tetten érhető – mintha valamennyire változna a mai piacosodó világban. Végül is, ha valaki pénzt kér és kap a nem kívánt gyermekéért, és így a többi, éhező gyerekről jobban tud gondoskodni, az érthető és racionálisnak tűnő gondolkodás. Ha valaki kifejezetten azért vállal terhességet, hogy a gyereket másnak szülje meg, és ezért pénzt fogad el, egyesek számára ez is érthető, megfizethető szolgáltatás. A szegénységben élő családanyák, a pénzért szülő nők nem ugyanolyan emberek? Nekik nincsenek érzelmeik? Nem kötődnek kilenc hónap alatt kihordott magzatukhoz? Nem fognak rá emlékezni egész életükben? A nő teste, még az anyagilag kiszolgáltatott helyzetben lévő nőé sem egy gyermeket kihordó edény!

Valóban vannak nem kívánt terhességek, gyűlölt magzatok, megölt csecsemők. Csakhogy általában azok a nők, akik végső elkeseredésükben ilyen tesznek, szélsőségesen kiszolgáltatott helyzetben vannak. Más nők a terhességük alatt családjuk teljes szeretetét és figyelmét igénylik és kapják meg. Ezek a nők azonban érzelmileg magukra maradtak, nincs mellettük senki, és kétségbeesésüket csak fokozza, hogy a magzat egyre nő, meg fog születni, és ők nem lesznek képesek gondoskodni róla. Vagy azért, mert nagyon szegények, vagy azért, mert a családjuk kitaszította őket. Gyermekük számára biztosan könnyen találunk örökbe fogadó családot, de ki segíti őket? Hazai kutatási tapasztalatok híján ismét csak külföldi kutatásokra hagyatkozva mondhatjuk, hogy a gyermeküket örökbe adó nők közül sokan életük végéig emlékeznek megszült gyermekükre, soha nem múló büntudatot éreznek, és életük végéig gyötri őket a kétség, mivel nem tudják, él-e, jól van-e a gyerekekük.

7 Az örökbe fogadott gyermek, vér szerinti szülei és örökbe fogadó szülei közötti kapcsolatról, az egyes szereplők érzéseiről, félelmeiről, az e kérdéskörben végzett vizsgálatokról lásd Sorosky-Baran-Pannor 1989.

Hadd idézzem egy örökbe adó nő szavait, aki kislányát két évvel ezelőtt, a születése után, Amerikában élő örökbe fogadó szülőknek adta: „Soha nem tenném meg még egyszer, és mindenkit lebeszélnék, hogy örökbe adja gyermekét. Tudom, hogy akkor csak ezt tehettem, de nem tudhattam előre, milyen kínokat fogok átélni utána. Szégyellem, bűnösnek érzem magam, soha nem tudom magamnak megbocsátani.”

Egyre többen kerülhetnek olyan anyagi helyzetbe, hogy alig tudnak a gyerekeikről gondoskodni. Kitehetjük-e ezeket az embereket annak a kísértésnek, hogy számukra „hatalmas” összegek fejében szülnenek egy örökbe adható gyereket, vagy mondjanak le születendő gyermekükről? Kinek a felelőssége a nagyobb: a szülőanyáé, aki pillanatnyi megszorultsága miatt örökbe adja gyermekét, és egész életében büntudattal gondol rá, vagy a közvetítő, aki, miközben ilyen ajánlatot tesz, esetleg anyagilag is jól jár?

Az örökbe fogadó szülőkről is keveset tudunk, róluk alkotott képünk szintén leegyszerűsített. Többségük gyermektelenségük miatt dönt az örökbefogadás mellett, de vannak más indokok is. Azokban az emberekben, akik többéves, sikertelen teherbeesési próbálkozás után döntenek a gyermek örökbefogadása mellett, nagyon erős a gyermek iránti vágy. Ez az erős vágy azonban még egyáltalán nem jelenti azt, hogy ők feltétlenül jobb, szeretőbb, elfogadóbb szülők lennének, mint mások. Ők is csak emberek, tele a jövő gyerekeikkel szemben táplált reményekkel, elvárásokkal. Az örökbe fogadott gyerekek számára nagyon fontos, hogy olyan családba kerüljenek, amelyet már nem fognak elveszíteni. Róluk már egyszer lemondtak, éppen ezért fokozottabb biztonságra van szükségük. Ezért fontos, hogy felkészült, rugalmas örökbe fogadó szülőkhöz kerüljenek. Semmilyen gyereket, de az örökbe fogadottat különösen nem szabad arra használni, hogy megjavítson egy elromlott házassági kapcsolatot, hogy egy elhunyt, elvesztett személy helyét pótolja. Az a fontos az örökbe fogadó szülőknél, hogy nyitottak legyenek gyerekek másságára, szükségleteire, felelni tudjanak a kérdéseire. Mai, szemérmesen titkolódzó társadalmunkban ez nem könnyű feladat. Az örökbe fogadó szülő és gyermeke kapcsolatában több a bizonytalanság, mint a vér szerinti kapcsolat esetében, és ezt a kapcsolatot még tovább terheli, hogy a közvélemény nem nagyon tud mit kezdeni az örökbefogadással. A szülő bizonytalan abban, hogy megmondja-e a gyerekeknek, és ha igen, mikor, hogy örökbe fogadták. Elég-e egyszer megmondani, vagy beszéljünk-e erről gyakran? Nem sértjük-e meg ezzel a gyerek belső lelki nyugalmát? Mi van, ha magatartási, tanulási probléma merül fel a gyereknél? „Öröklött probléma ez, csecsemőotthoni ártalom, vagy én csinálom valamit rosszul?” – tépelődik az örökbe fogadó szülő. A jobbik eset, ha tépelődik, és másokkal megbeszéli a kérdéseit (bár nagyon kevés a segíteni tudó szakember), rosszabbik esetben elfojtja kétségeit, ami könnyen negatív érzelmek kialakulásához, lemondáshoz vezethet. A gyerek, aki tudja vagy érzi, hogy ő örökbe fogadott gyerek, próbára teszi szülője szeretetét. Az örökbe fogadó szülők a vér szerinti szülőknél gyakran érzékenyebbek ezekre a provokációkra.

Egy olyan közegben, ahol semmi sem az, ami; ahol a szabályok azért vannak, hogy megszegjék őket; ahol valódi kérdésekről nem lehet beszélni;

ahol a pillanatnyi ideológiai szempontok fontosabbak a tényeknél, az emberek kérdéseikkel és problémáikkal magukra maradnak.

Jelen esetben a csecsemők mielőbbi megmentése érdekében, és azért is, hogy elhitessük magunkkal, hogy „jót teszünk” a gyermekkel, beavatkozunk családok életébe, és gyorsan örökbe adunk gyerekeket. Az örökbeadás fontos, szükséges, de bajt idéz elő, ha meggondolatlanul, szakmai szempontok figyelmen kívül hagyásával végzik. A közvetítőknek az örökbefogadás következményeit hosszú távon is végiggondolni képes szakembereknek kell lenniük, nem lehet laikusokra, egy-egy esetben „beugró” ügyvédekre, orvosokra bízni ezt, az emberi életet alapvetően befolyásoló döntést.

Az örökbeadás, mint minden egyéb beavatkozás a családok életébe, összetett kérdés, és veszélyekkel jár. Vannak nem várt, negatív mellékkövetkezményei. Már maga a beavatkozás is – mint például valakinek egy intézményben való elhelyezése (de mint látjuk, az örökbeadás is) – nagyon költséges, és költségigényes a későbbi korrekció (terápia, gyógykezelés, további intézményi elhelyezés) megteremtése is. A gyermekvédelem és az örökbeadás területén maradvá ezéért fontos, hogy elsősorban a gyermek vér szerinti családját támogassuk abban, hogy képes és alkalmas legyen gyermeke felnevelésére. Túl nagy a veszélye annak, hogy amikor családok életébe avatkozunk be, döntéseinket előítéletek, ideológiák és anyagi szempontok is meghatározzák.

Következtetések

Az örökbefogadás összetett kérdés. Az örökbeadás háttérében meghúzódó gyermekkereskedelem felszámolásának, a felelőtlen közvetítői tevékenység keretek közé szorításának feltétele az egyértelmű, szigorú szabályozás. Egyéses és hatékony szabályozás kialakítása azonban csak akkor lehetséges, ha gyermekvédelmi szakemberek, szociális munkások, pszichológusok, jogászok, orvosok, közgazdászok közösen dolgoznak az örökbeadási koncepcióján. Egy szabályozott világban örökbeadással csak olyan személyek és szervezetek foglalkoznak, akik és amelyek értenek is hozzá. Bármennyire is irtózunk a bürokratikus megoldásoktól, az örökbeadásokat csak államilag szabályozott keretek között végezhetik azok, akik erre szakmai kompetenciájuk folytán jogosultak. Kevesen vannak az országban, akik valóban értik és átlátják az örökbefogadás bonyolult összefüggéseit, ezért jelentősen korlátozni kell az örökbeadással foglalkozó intézmények számát. Az évi körülbelül ezer örökbeadás lebonyolításához és az ezzel kapcsolatos egyéb tevékenységekhez elegendő lenne néhány regionális központ kialakítása. Az örökbeadási központok számának korlátozása lehetővé tenné munkájuk szakmai ellenőrzését is. Ez szemben állna a mai helyzettel, amelyben a területileg illetékes gyámügyi hivatalok és a helyi közvetítők saját elképzeléseik szerint döntenek emberek sorsa felől, és tevékenységüket senki sem ellenőrzi. Az örökbefogadás magánügy a családok számára, de nem magánügye a kérdéssel foglalkozó szakembereknek. Ez bonyolult, emberi életet alapvetően meghatározó szakmai kérdés. Fontos, hogy az örökbeadást közvetítő intézmények munkája

átlátható legyen, és a gyermek érdekét hangsúlyozó szakmai szempontok legyenek az elsődlegesek a döntésben. Értelmetlen, hogy az örökbefogadásokat szétválasztják titkos és nyílt örökbefogadásokra. Azt, hogy milyen legyen a kapcsolat a vér szerinti család és az örökbe fogadó család között, minden egyes esetben külön-külön meg kell vizsgálni, és a felek szükségleteinek megfelelően kell kialakítani. Örökbeadással foglalkozhatnak alapítványok vagy a mai gyermek- és ifjúságvédő intézetek szakemberei, ha ehhez megszerezték a jogosítványt, és ha vállalják, hogy megfelelnek a szakmai normáknak. Az anyagi visszaélések, a bürokrácia tehetetlensége és a szakmai dilettantizmus ellen csak rendszeres külső szakmai ellenőrzéssel lehet védekezni.

A sajtóvita akörül robbant ki, hogy történt-e anyagi visszaélés a közismert magyar genetikus részéről, miközben külföldre és Magyarországra közvetített örökbe adható gyerekeket. Reméljük, hogy a kérdés eldöntésében felelős szervek szakmailag is megalapozott döntést hoznak. A vita azonban felhívja a figyelmet arra is, hogy az esetleges visszaéléseket az örökbeadások szabályozatlansága, a szakmai felügyelet elégtelensége és a nyilvánosság kontrolljának teljes hiánya okozza. További visszaélések várhatóak egészen addig, amíg az örökbeadások egységes szabályozása meg nem valósul.

Hivatkozott irodalom

- Czeizel Endre (1966): Az örökbeadás joga. In: Népszabadság július 19.
- Ngabonziza, D. (1991): Moral and political issues facing relinquishing countries. In: *Adoption and Fostering*, 15(4): 75–80.
- Sorosky, A.D. – A. Baran – R. Pannor (1989): *The Adoption Triangle*. San Antonio: Corona Publ. Co.
- Triseliotis, J. (1991): Perceptions of permanence. In: *Adoption and Fostering*, 15(4): 6–15.